

**Govor zgodovinarja Boruta Klabjana na spominski slovesnosti
ob 79. obletnici ustrelitve žrtev drugega tržaškega procesa
Opčine, 15. december 2020**

Spoštovane in spoštovani,

prihodnje leto bo okrogla, osemdeseta obletnica procesa, na katerem je sodišče, ki se je sestalo v Trstu decembra 1941, izreklo številne večletne zaporne kazni in enajst smrtnih obsodb. Izvedli so jih pet. In prav obletnica nam ponuja priliko, da se vprašamo o zgodovinskem okviru in o razlogih, ki so privedli do procesa in posledične ustrelitve.

Teklo je leto 1941, ko je na evropskih tleh že nekaj časa divjala nova vojna svetovnih razsežnosti. Če so evropske sile špansko morijo uspele omejiti na Iberski polotok, italijansko odpravo v Etiopijo pa za silo skrile pod preprogo gospodarskih sankcij, prekomerne širitve nacistične Nemčije, ki je po Avstriji in Češki napadla še Poljsko, niso mogle več tolerirati. Septembra 1939 je vojna postala svetovna. Od takrat dalje je bilo legitimno ubijati. Zanimivo, kako ljudje lažje opravičujejo uboj v vojnem času, to je, ko razmeroma ozka skupina osivelih moških sklene, da je čas za vojno in posledično, da je umor bolj sprejemljiv zaradi vojnih ciljev. A o tem morda kdaj drugič.

Tokrat naj poudarim, da bi bilo zmotno misliti, da sta se nasilje in represija, kot je bila smrt Pinka Tomažiča in tovarišev, pričela z drugo svetovno vojno. Čeprav ne gre za linearni proces, so bili normativni ukrepi, prepleteni z arbitrarnim zapiranjem, konfinacijami, mučenjem in ustrelitvami, stalnica vse od italijanske okupacije dalje. Dobro vemo, da je bila Italija približno od sredine dvajsetih let dalje totalitarna diktatura, ki je verjetno svojo najbolj represivno plat pokazala prav v naših krajih. Ali si se podredil ali te je režim uničil. Mnogi so se s tem stanjem sprijaznili, mnogi so ga tudi pozdravljali. Tomažič in na desetine drugih, ki so bili obsojeni, se s takim stanjem niso strinjali in svoje nestrinjanje so plačali z življenjem.

Nekaj mesecev pred tem je Italija skupaj s svojimi zaveznicami – Nemčijo, Madžarsko in Bolgarijo – brez vojne napovedi napadla sosednjo Jugoslavijo, s katero je bila nekaj let prej, marca 1937, v Beogradu, sklenila pogodbo o prijateljstvu. Italijanska vojska je aprila 1941 brez večjega odpora prodrla do Ljubljane, jo zasedla in si jo priključila skupaj z drugimi deli Dalmacije in Črne gore. Raziskave prej govorijo o začudenju Ljubljančanov, ko so zagledali bersaljerje, kot o kakem zagnanem upor. Nekateri so celo pragmatično računali, da če že morajo izbirati med okupacijskimi režimi, potem raje italijanskega od nemškega. A kmalu se je pokazalo kako zmotno je bilo njihovo preračunavanje, saj se je italijanska okupacijska politika izkazala za kratko malo neprimerno in vojska je svojo nesposobnost nameravala nadoknaditi z represijo in nasiljem.

Množični poboji, streljanje talcev, posilstva, izseljevanje v taborišča na tisoče nedolžnih družin z otroki vred so kmalu zaznamovali slovensko vojno izkušnjo. Če parafraziram verjetno največjega poznavalca tistega časa, Toneta Ferenca, še vse do danes nismo prešteli vseh vasi, ki so jih požgali italijanski vojaki. Kot je prepričljivo dokazal zgodovinar Osti Guerrazzi, ni šlo za početje kake osamljene enote fanatičnih črnosrajčnikov, temveč za tesno in neločljivo sodelovanje z redno vojsko.

Na podlagi teh raziskav nam je še bolj jasno, zakaj je moral Tomažič umreti. To ne pomeni samo, da je moralo biti zaledje okupacijske cone čisto. Če po dvajsetih letih vladanja so še obstajali Tomažiči, to kaže na dejstvo, da sta italijanska država in fašistični režim svojo nesposobnost upravljanja nameravali nadoknaditi z brutalnim nasiljem, kot je za druga

okolja italijanske okupacije dokazal Davide Rodogno. Kako se jim je tako početje maščevalo, se je pokazalo v naslednjih nekaj letih, ko so v bistvu dosegli čisto obratni učinek. Namesto, da bi ljudi prestrašili, so dosegli to, da se jih je vedno več zateklo k uporabi ali pa ga vsaj idejno podprlo in na tak način nadaljevalo delo Pinka Tomažiča.

Zanimivo je ugotoviti, kako se podobni mehanizmi kažejo tudi v povojnem času in v posthumnem boju za spomin na Tomažiča, na upor in na drugo svetovno vojno. Razlaga o politični rabi zgodovine bi zahtevala bistveno več prostora, a dovolite mi, da sklenem z ugotovitvijo, da ambivalentnost države pri obravnavanju zgodovine vodi do represije spomina na tisti čas. To, da po osemdesetih letih država, katere ustava izrecno temelji na antifašizmu, ni bila sposobna omogočiti ureditve spomenika Tomažiču in tovarišem, ni samo tragikomično, ampak zahteva poglobljeno analizo.

Jasno je, da se ni mogoče zatekati k izgovoru o dolgoročni birokraciji. Vse to prej kaže na odklonilni odnos do Tomažičeve izkušnje in na težave, ki jih ima italijanska družba s priznavanjem lastne odgovornosti v času fašizma in druge svetovne vojne. Čeprav na tem še delam, imam občutek, da si država s tem dela medvedjo uslugo. Tako početje razjeda in spodkopava verodostojnost države. Ugotavljam namreč, da se ta načrtna spominska nejasnost nato kaže v izgubi kredibilnosti državnih institucij.

V času, ko nas zapuščajo še zadnje neposredne priče druge svetovne vojne, načrtno izogibanje širšim vprašanjem o razlogih za vojno in razlogih za uporabi ni dobro. To ni dobro za državo, še manj pa za lokalno okolje, ki si ne želi priznati, da če bi ne bilo Pinka Tomažiča, njegovih tovarišev in takih, ki so se prej in potem uprli fašistični politiki, je vprašanje ali bi lahko govorili o uporabi v Trstu oziroma kakšen bi to bil. To bi hkrati odprlo vprašanje o tem, kdo se je uprl in kako, in o tem, kdo je podpiral fašiste ter kdo je sodeloval z nacisti. Seveda to predstavlja problem, ki ni povezan samo z vprašanjem zgodovine in druge svetovne vojne, temveč z vprašanji sedanjosti in prihodnosti tega mesta. Ta namreč ni odvisna samo od morebitnega prostocarinskega pristanišča ali termalnega bazena, temveč predvsem od tega, ali se bomo v tem mestu vsi počutili enakovredni člani skupnosti z enakimi pravicami.